

תוכן העניינים

1	מבוא
6	פרק 1: הממשל הצבאי: הקמתו ויעדיו
7	הקמת הממשל הצבאי
15	בין ביטחון לאידיאולוגיה
17	היעדים המוצהרים
24	היעדים הסמויים
39	פרק 2: החודשים הראשונים (מאי 1948–ינואר 1949)
39	מק"י: ירח דבש קצר
57	מפ"ם: בין ציונות לסוציאליזם
65	מפא"י: האם להעניק זכות הצבעה
71	פרק 3: הכנסת הראשונה (1949–1951)
71	הממשל הצבאי מתערב בבחירות
83	ביטול משרד המיעוטים
89	גירוש מאשקלון
104	פרק 4: הדרך לכפר קאסם (1951–1956)
104	פרשת ג'למי: איך (לא) בוטל הממשל הצבאי
110	חרות מחליטה לתמוך
124	מפ"ם ומק"י: הקרע
131	ועדת רטנר: סטירת לחי למפ"ם
148	פרק 5: הדרך מכפר קאסם (1956–1961)
148	מתופיק טובי עד נתן אלתרמן
161	"הערבים יישארו": מפא"י מתפכחת מחלומותיה
168	השותפים נוטשים את הספינה
179	ועדת רוזן: סטירת לחי למפא"י

193	פרק 6: השנים האחרונות (1961-1967)
193	הממשל הצבאי משתלב בפרשה
199	דרמות בכנסת
217	אקורד סיום: ייחוד הגליל מעכב את הביטול
226	סיכום
232	מקורות וביבליוגרפיה
232	ארכיונים
232	פרסומים רשמיים
232	עיתונים – יומיים ושבעונים
233	ספרים ומאמרים
238	מפתח שמות

מבוא

באחד מימי יולי 1948, בין כיבושן של הערים לוד ורמלה לכיבושה של העיר נצרת, הטיל ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון על אלימלך זליקוביץ', מוותיקי הקצינים בארגון ההגנה, את המשימה להקים ממשל צבאי אשר ינהל את חייה של האוכלוסייה הפלסטינית שנותרה בתוך גבולותיה ההולכים ומתרחבים של מדינת ישראל. הממשל הצבאי שהקים זליקוביץ' בשבועות ובחודשים שלאחר פגישתו עם בן-גוריון ישלוט על חיי הערבים בישראל – בגליל, במשולש ובנגב – במשך לא פחות משמונה עשרה שנים.

תושביהם הערבים של האזורים הללו הפכו לאזרחי ישראל, אך בשונה מאזרחיה היהודים של המדינה, הוכפפו לסמכות הצבא. הצבא ניהל את חייהם באמצעות תקנות הגנה שהנהיג הממשל הבריטי בארץ ב-1945 כדי להתמודד עם המאבק המזוין שניהלו נגדו ארגוני מחתרת יהודיים. "תקנות ההגנה לשעת חירום" המנדטוריות אפשרו למושלים הצבאיים הישראליים להטיל הגבלות קשות על חופש התנועה והעיסוק של הפלסטינים אזרחי ישראל ובתוך כך להשפיע השפעה מרחיקת לכת על התפתחותם החברתית, הכלכלית, התרבותית והפוליטית.

הדרך שבה השתמש הממשל הצבאי בתקנות ההגנה הללו הפכה את המושלים הצבאיים לשליטים כל יכולים על האוכלוסייה הערבית. את ישראל היא הפכה למדינה שמנהלת במקביל שתי מערכות שלטון שונות זו מזו: אחת פחות או יותר תקינה ודמוקרטית, שמנהלת את חיי האוכלוסייה היהודית; והאחרת שרירותית ובלתי דמוקרטית בעליל, המנהלת את חיי האזרחים הערבים. באמצעות הסמכויות שהקנו לו התקנות המנדטוריות הגביל הממשל הצבאי את זכותם של האזרחים הערבים לצאת, ללא הסכמת המושל, מגבולות יישובי מגוריהם. כך אפשרו התקנות למושלים לקבוע מי מאזרחי ישראל הערבים יעבוד ומי מהם יהיה מובטל; מי יזכה לקבל טיפול רפואי בבית חולים ומי לא; מי יוכל לרכוש השכלה (תיכונית או אוניברסיטאית) ועל מי ייגזר להסתפק בחינוך יסודי בלבד; מי יורשה לפתח עסקים בקנה מידה רחב ומי יידרש להסתפק בפרנסה הדחוקה שיצליח למצוא בתוך כפרו. הממשל הצבאי אמנם הוקם תוך כדי מלחמה, אך קידם מטרות שלא היו קשורות במהלכי המלחמה וגם לא במציאות הביטחונית שהתהוותה אחריה.

מיד עם הקמתו הוא הפך למנגנון שבאמצעותו שלטה המדינה על התפתחות האוכלוסייה הערבית שבתוכה.

קיומו ופועלו של הממשל הצבאי נתקלו, מימיו הראשונים ועד לביטולו בסוף 1966, בהתנגדות עיקשת ובלתי פוסקת של מרבית אזרחיה הפלסטינים של ישראל. הדרכים שמצאו כדי להביע את התנגדותם לממשל הצבאי ולאגרו את קיומו היו רבות ומגוונות. היו מי שסירבו להכיר בלגיטימיות שלו, כפרו בסמכותם של המושלים הצבאיים להגביל את חירותם ונמנעו מכל שיתוף פעולה עמם. רבים אחרים הפרו ביוזעין את הגבלות התנועה שהטיל עליהם הממשל הצבאי ויצאו, לרוב בלית ברירה, לתור אחר עבודה מחוץ לכפריהם. מנהיגיהם הפוליטיים ארגנו מפעם לפעם הפגנות נגד הממשל הצבאי, כינסו אספות שהוקיעו את דרכי פעולתו ודרשו את ביטולו. אל ראשי המדינה הגיעו אינ-ספור עצומות, מכתבים ומברקים ברוח זו, ששלחו אליהם אזרחים ערבים – יחידים וקבוצות. אחדים עתרו נגד החלטות הממשל הצבאי לבית המשפט העליון וגם שיגרו מכתבי מחאה למנהיגים פוליטיים ורוחניים מרחבי העולם.

רבים מבין האזרחים הערבים שפעלו בגלוי נגד הממשל הצבאי שילמו על כך מחיר גבוה. משרד החינוך פיטר מורים שהתבטאו נגד הממשל הצבאי ומפעלי ההסתדרות סירבו להעסיק אנשים שפעלו נגדו. פעילים בולטים נגד הממשל הצבאי נעצרו שוב ושוב, הוגלו שוב ושוב לתקופות קצובות במקומות מרוחקים מכפריהם או נדרשו שוב ושוב להתייצב פעמיים ביום בתחנות משטרה מרוחקות ממקום מגוריהם. בתי הדין של הממשל הצבאי – שהיו מורכבים במשך שנים רבות מדין יחיד חסר השכלה משפטית שעל החלטותיו לא היה אפשר לערער – הטילו עליהם עונשי מאסר כבדים וקנסות כספיים גבוהים. המאבק העממי הזה נגד הממשל הצבאי תרם תרומה ניכרת להתגבשותה ולהתחזקותה של הזהות הלאומית-פלסטינית של הערבים אזרחי ישראל.

התופעה הזאת ראויה למחקר בעברית שעדיין לא נכתב, אך הספר הזה אינו עוסק בה. עיסוקו בפן אחר של ההתנגדות לממשל הצבאי. בינו ובין המאבק הערבי העממי היו נקודות השקה, ובכמה תקופות הם אף הזינו זה את זה, אך הפן שהספר עוסק בו התקיים במישורים אחרים, התנהל בדרכים אחרות והיה שונה מאוד באופיו מההתנגדות הערבית העממית. הספר עוסק ביחסה של המערכת הפוליטית-מפלגתית בישראל לממשל הצבאי ובהתנגדות שהתגלעה בתוכה לקיומו ולפעילותו.

בזכות ההפרדה שהנהיג בין המערכות ששלטו על האוכלוסייה היהודית ובין אלה ששלטו על האוכלוסייה הערבית יכול היה הממסד השלטוני הישראלי להתמודד עם ההתנגדות העממית הערבית באמצעים האנטי דמוקרטיים המובהקים שתוארו לעיל. אמצעים כאלה הוא לא יכול היה להפעיל בקרב מפלגות שהיו מיוצגות בכנסת והרוב המכריע של פעיליהן ומצביעיהן באו מקרב האוכלוסייה היהודית.

מיום הקמתו, וביתר שאת במחצית השנייה של קיומו, נתקל הממשל הצבאי גם בהתנגדותן של מפלגות יהודיות וציוניות. את קיומו של הממשל הצבאי ואת הדרישה לביטולו הן הפכו לסוגיה בעלת נוכחות של קבע בשיח הפוליטי והציבורי של ישראל בשמונה-עשרה שנות קיומה הראשונות, שהיו שמונה-עשרה שנות קיומו של הממשל הצבאי. הספר שלפנינו עוסק בשיח סביב הממשל הצבאי ובמאבק נגדו במישור הזה.

ארבע מפלגות בעלות ייצוג פרלמנטרי תבעו בשנות החמישים והשישים את ביטולו של הממשל הצבאי: מפ"ם, אחדות העבודה, תנועת החרות ומק"י. שלוש הראשונות היו מפלגות ציוניות, שהיו מושרשות היטב בעשייה הציונית. מפ"ם ואחדות העבודה ייצגו את האגף השמאלי של התנועה הציונית, וחרות ייצגה את האגף הרביזיוניסטי, הימני-לאומי, שלה. מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית, פעלה בשולי החברה היהודית, הצהירה על התנגדות למטרותיה של התנועה הציונית וזכתה לתמיכה רחבה בקרב האוכלוסייה הערבית. חתירתה של כל אחת מארבע המפלגות הללו לביטולו של הממשל הצבאי התבססה על מניעים אחרים; כל אחת מהן פעלה נגדו בעוצמה ובאינטנסיביות שונות (שגם השתנו על פני הזמן על פי הצרכים הפוליטיים שלהן), וכל אחת מהן סברה שביטולו של הממשל הצבאי יקדם יעדים שונים. עצם ההתנגדות של מפלגות שונות כל כך זו מזו לממשל הצבאי העניקה חשיבות ותהודה לדרישה לביטולו.

הספר שלפנינו מתאר ומנתח את הוויכוח על פועלו ונחיצותו של הממשל הצבאי, וגם את המאבק לביטולו, שהתנהלו במערכת הפוליטית-מפלגתית של ישראל מיום כינונו של הממשל הצבאי ב-1948 ועד לקבלת ההחלטה על ביטולו בשלהי 1966. מאחר שעמדותיהן של מפלגות מושפעות גם מפעילות ציבורית המתקיימת מחוץ למוסדותיהן וגם משפיעות עליה ועל דעת הקהל בכללותה, הספר נוגע גם בפעילות הציבורית נגד הממשל הצבאי שהתנהלה מחוץ למפלגות.

איסוף החומרים לכתיבתו נעשה בשלושה מישורים: סריקה שיטתית של עיתונות התקופה, מתוך שימת דגש מיוחד על העמדות שבוטאו בארבעת העיתונים היומיים שהוציאו לאור ארבע המפלגות שהתנגדו לממשל הצבאי (על המשמר של מפ"ם, למרחב של אחדות העבודה, קול העם של מק"י וחרות של תנועת החרות); עיון בפרוטוקולים של דיונים על הממשל הצבאי שהתקיימו במליאת הכנסת ובוועדותיה; ושימוש במסמכים המצויים בארכיון המדינה, בארכיון מפלגת העבודה בבית ברל ובארכיוניהן של ארבע המפלגות שהתנגדו לממשל הצבאי (ארכיון מפ"ם שבגבעת חביבה, ארכיון אחדות העבודה שביד טבנקין ברמת אפעל, ארכיון חרות שבבית ז'בוטינסקי וארכיון מק"י, שחלקו בספרייה הלאומית בירושלים וחלקו ביד טבנקין).

הספר מעמיד במרכזו שאלות אחדות שהמחקר שנעשה עד כה על הממשל הצבאי מיעט להתייחס אליהן: עד כמה השפיעה העובדה שהממשל הצבאי הקל מאוד על השתלטות המדינה על קרקעות הערבים על עוצמת התנגדותן של מפ"ם ואחדות העבודה לקיומו, שתי מפלגות שביססו את עיקר כוחן על תנועות קיבוציות שיצאו נשכרות מההשתלטות הזאת? איך יישבה תנועת החרות את הסתירה שבין עמדותיה הציוניות הרדיקליות, שבדרך כלל התאפיינו גם באנטי ערביות בוטה, עם התביעה לביטול ממשל צבאי ששלט על אזרחיה הערבים של המדינה? מדוע שינתה חרות, פעמיים, את יחסה לממשל הצבאי: בסוף 1951 כשהחליטה לתמוך בו וערב הבחירות לכנסת ב-1959 כאשר שבה להתנגד לו? מדוע תמכה מק"י בשנים 1948 ו-1949 בקיומו של הממשל הצבאי ומתי ולמה שינתה את יחסה כלפיו והייתה למתנגדת העיקשת ביותר לקיומו? איך השפיע הטבח ההמוני שביצעו חיילים ישראלים באזרחים ערבים בפאתי כפר קאסם ב-29 באוקטובר 1956 על תמיכתה של דעת הקהל היהודית בישראל בהמשך קיומו של הממשל הצבאי? איך קשורה פרשת לבון, אותה שערורייה מתמשכת שזעזעה את המערכת הפוליטית הישראלית בראשית שנות השישים, למאבק לביטול הממשל הצבאי? לקראת סיומו הספר עוסק גם בשאלה נוספת שטרם לובנה במחקר על ההיסטוריה הפוליטית של ישראל: האם החלטתו של ראש הממשלה לוי אשכול לבטל את הממשל הצבאי נבעה מהמאבק שנוהל נגדו או שמא הייתה קשורה בגורמים אחרים, שלא היו קשורים כלל להתנגדות המתוארת בספר?

ספר זה מבוסס על עבודת דוקטורט במסגרת החוג ללימודי ישראל באוניברסיטת חיפה בהנחייתו של פרופ' יחיעם ויץ. הוא מורכב משישה פרקים. הפרק הראשון מתאר את הקמת הממשל הצבאי ומפרט את היעדים שנועד לקדם. מתוך הסתמכות על התבטאויות של מנהיגי מפא"י והמדינה בפורומים סגורים מובעת בו הטענה כי הממשל הצבאי נועד לקדם יעדים סמויים – פוליטיים, אידיאולוגיים והתיישבותיים – שהיו שונים מאוד מהמטרות המוצהרות, הביטחוניות במהותן, שהמדיניות הרשמית ייחסה לו. הפיקוח היומיומי על מעשיהם של האזרחים הערבים, שהיה עיקר תפקידו של הממשל הצבאי ובוצע בעזרת משטר רישיונות התנועה שהנהיג, סייע לקובעי המדיניות בקידום של שלושה יעדים עיקריים: מניעת שובם של הפליטים הפנימיים לבתיהם ולאדמותיהם; מניעת יציאה המונית של ערבים לעבודה בערים ובמושבות יהודיות, כך שאפשר יהיה לשמור שם על מקומות העבודה לעולים חדשים; וסיכולן של התארגנויות ערביות כלל-ארציות – פוליטיות, כלכליות, תרבותיות ואחרות. כל שלושת היעדים הללו היו יעדים אזרחיים מובהקים.

הפרק השני עוסק בתקופה הקצרה, קצת יותר משישה חודשים, שהפרידה בין הקמת הממשל הצבאי ביולי 1948 לבחירות לכנסת הראשונה, שנערכו בינואר

1949. את התקופה הזאת מייחד היחס החיובי כלפי הממשל הצבאי גם של מפ"ם וגם של מק"י, שתי המפלגות שאחרי הבחירות לכנסת הראשונה יהפכו למבקרות החריפות ביותר שלו. הפרק מתאר גם ויכוח שהתקיים בחודשים הללו בצמרת המדינה בשאלה אם להעניק לאזרחים הערבים זכות הצבעה בבחירות לכנסת; ראשי הממשל הצבאי סברו שאין להעניקה.

הפרק השלישי מתאר את העימותים שהתגלעו בין הממשל הצבאי למשרד המיעוטים, שכוונו עם הקמת המדינה ופורק אחרי הבחירות לכנסת הראשונה. זה היה, הלכה למעשה, עימות בין שתי תפיסות בנוגע למדיניות כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל: תפיסת הממשל הצבאי, שראה בה גורם עוין שיש להצר את צעדיו בכל דרך אפשרית; ותפיסת משרד המיעוטים, שביקש לשלב את האוכלוסייה הערבית, ולו במידה מוגבלת, בחברה ההולכת ונבנית במדינה החדשה. בן-גוריון, שהוביל את המצדדים בתפיסה הראשונה, החליט לפרק את משרד המיעוטים ולהפקיד את הממשל הצבאי על ניהול חייהם של אזרחי ישראל הערבים.

הפרק הרביעי והחמישי ("הדרך לכפר קאסם" ו"הדרך מכפר קאסם") מציגים את אחד הטיעונים העיקריים של הספר – הקביעה כי הטבח שאירע בפאתי כפר קאסם ב-29 באוקטובר 1956 היה נקודת מפנה בתולדותיו של הממשל הצבאי. בשנים שקדמו לטבח, כמו שמתואר ב"הדרך לכפר קאסם", התחזק בהתמדה מעמדו הציבורי והפוליטי של הממשל הצבאי, וכמוהו גם התמיכה בתפיסה השלטונית שעמדה מאחוריו, והם התפשטו ממפא"י לעבר רוב המפלגות המייצגות בכנסת. מיד אחרי הטבח, כמו שמתואר ב"הדרך מכפר קאסם", החל מעמדו הפוליטי-ציבורי של הממשל הצבאי להיחלש, ועמו נחלשה גם התמיכה בתפיסה השלטונית שביקשה מפא"י לקדם באמצעותו. מפא"י, שעקב כך נאלצה לשנות במקצת את מדיניותה כלפי הערבים בישראל, מצאה את עצמה בתוך שנים מעטות מבודדת לחלוטין בתמיכתה בהמשך קיומו של הממשל הצבאי.

הפרק השישי והאחרון מחולק לשני חלקים עיקריים. הראשון עוסק במערכת הבחירות לכנסת החמישית, שהתקיימו ב-1961. בבחירות הללו, האחרונות שבהן התמודד בן-גוריון בראשות מפא"י, התמקדו כמעט כל מתנגדיה של מפא"י בהתקפות על אישיותו של בן-גוריון ובסכנות לדמוקרטיה שנגזרו לדעתם מאישיותו וממדיניותו, הן בצל פרשת לבון והן בצל החששות שבה ניהל, באמצעות קומץ מקורבים, את הפרויקט הגרעיני בדימונה. הממשל הצבאי והמדיניות האנטי-דמוקרטית כלפי הערבים בישראל שניהלה מפא"י באמצעותו הוצגו בתור דוגמה נוספת לסכנות הללו. זה זיכה את התביעה לביטולו של הממשל הצבאי בלגיטימציה רחבה. חלקו השני של הפרק מנסה להסביר מדוע ביטולו של הממשל הצבאי התעכב בשלוש שנים גם אחרי שאשכול, שתמך בביטולו, החליף את בן-גוריון בראשות הממשלה.

פרק 3

הכנסת הראשונה (1949–1951)

מיד אחרי הבחירות לכנסת הראשונה, שנערכו בינואר 1949, הכריע דוד בן-גוריון בין שתי גישות בנוגע למדיניות כלפי האוכלוסייה הערבית בישראל שהתרוצצו עד אז בצמרת המדינה. הגישה שדחה התבססה על שאיפה לשלב את הערבים, ולו במידה חלקית ושטחית, במדינה ההולכת ונבנית. הגישה שהעדיף על פניה דגלה בהדרתם המוחלטת מכל מוקדי העשייה וההשפעה. מאחוריה עמדה, הלכה למעשה, אי-נכונות להשלים עם עצם קיומה של אוכלוסייה ערבית במדינה. הממשל הצבאי היה הכלי שבאמצעותו ביקשו ראשי המדינה לממש את תפיסתם.

בימי כהונתה של הכנסת הראשונה, שנמשכה עד אוגוסט 1951, התקבע הממשל הצבאי בתור הגורם החשוב ביותר ביישום המדיניות כלפי הערבים בישראל. בפועל הוא החל למלא את התפקיד הזה עוד קודם לכן, במהלך מערכת הבחירות לכנסת הראשונה.

הממשל הצבאי מתערב בבחירות

בשבת 1 בינואר 1949 הגיע שמואל מיקוניס, המזכיר הכללי של מק"י, לביקור בעיר עכו, שעדיין הייתה נתונה תחת ממשל צבאי. הוא בא לנאום באספה שתכננה מפלגתו לקיים עם פתיחתה של מערכת הבחירות לכנסת הראשונה. האספה נועדה לציבור הערבי בעכו והייתה אמורה להתקיים בבית קפה בעיר העתיקה. מיקוניס, שהוצב בראש רשימת המועמדים של מק"י, הגיע מלווה בתופיק טובי, שהוצב במקום השני ואמור היה אף הוא לנאום באספה.

האספה לא התקיימה. נציג מטעם הממשל הצבאי המתין לראשי מק"י בכניסה לעיר ומסר להם שהממשל הצבאי אינו מאפשר לקיים אספות בחירות באזורים הנתונים למרותו. מיקוניס, שהיה חבר במועצת המדינה הזמנית, הגיש על כך שאילתה לבן-גוריון. הוא קבל על כי המושל הצבאי לא רק סיכל את האספה, אלא

גם מנע את עצם כניסתו לעכו, וטען כי "יחס כזה לחבר מועצת-המדינה נוגד את הזכויות היסודיות ביותר של חבר-המועצה". "זהו יחס שרירותי, שאין עמו כל שמץ של חוקיות", הוסיף. "הוא נוגד את הזכויות הדמוקרטיות האלמנטריות ביותר, אפילו בזמני חירום". מזכ"ל מק"י שאל את ראש הממשלה ושר הביטחון אם "יואיל לחקור בדבר" ולמסור לו ולמועצת המדינה "על יסוד מה נעשתה פגיעה זו ומה צעדים ננקטו בכדי למנוע התנהגות שרירותית להבא לגבי חבר מועצת המדינה". תשובתו של בן-גוריון הייתה קצרה וחד-משמעית, העניקה גיבוי מלא למעשיו של הממשל הצבאי וקבעה את העיקרון שעל פיו ינסה הממשל הצבאי גם בשנים שלאחר מכן להדיר את חברי הכנסת משטחי הממשל הצבאי:

המושל הצבאי נהג על פי המשטר שחל על השטח המוחזק בעכו. סדרי המדינה חלים במידה שווה על כל אזרחיה, ואין שום פריווילגיה לחבר מועצת-המדינה בשטח שנמצא תחת שלטון צבאי. לא היה בהתנהגות המושל הצבאי שום יחס שרירותי, אלא מילוי חובה.¹

התקריט בעכו לא הייתה יחידה במינה במערכת הבחירות. היא נגזרה מהצעתו של שר הפנים יצחק גרינבוים, שהתקבלה על דעת הממשלה כולה, לאסור איסור גורף על קיום אספות בחירות ביישובים שתחת הממשל הצבאי. אך זו הייתה רק אחת הדרכים שבהן התערב הממשל הצבאי במערכת הבחירות. דרך אחרת הייתה להקשות על תנועתם של פעילי המפלגות, ובעיקר על אלה של מק"י ומפ"ם, בשטחים המסורים למרותו.

ההפרעות החוזרות ונשנות של הממשל הצבאי לניהולה התקין של מערכת הבחירות הועלו לדיון גם בפני ועדת הבחירות המרכזית. על פי דיווחו של העיתון חרות, בישיבת הוועדה שהתקיימה ב-16 בינואר 1949 "נשמעה שורה של תלונות מפי נציגי הקומוניסטים ומפ"ם על סדרי הבחירות בשטחים המוחזקים, דהיינו אצל הערבים". עיתונה של תנועת החרות ציטט את נציגי מפ"ם ומק"י שטענו "כי בעוד שלתועמלני המפלגות שלהם מגבילים את מתן רישיונות-ביקור בכפרים הערביים, מקבלים שליחי מפא"י רישיונות ללא הגבלה".²

בדיווח של קול העם הקומוניסטי צוטט בעיקר ד"ר שמואל כהן, משפטן שייצג את מק"י בוועדה. כהן טען כי ההחלטה לאסור אספות בחירות ביישובים הערביים "התקבלה בממשלה שלא כדין", כי הסמכות להתיר או לאסור אספות בחירות מסורה על פי החוק באופן בלעדי בידי ועדת הבחירות המרכזית. הוא הוסיף כי

1 דברי הכנסת (מועצת המדינה הזמנית), ב, עמ' 4-5 (6 בינואר 1949).

2 "ברוב קולות נשללה מתנועת החרות זכות הייצוג בוועדות הבחירות וועדת הקלפי", חרות, 17.1.1949, עמ' 4.

האיסור הזה "מרוקן מכל תוכן" את זכות הבחירה של האוכלוסייה הערבית. מאחר ש"הערבים אינם יודעים קרוא ברובם", אמר, אין להם כל דרך ללמוד על עמדות המפלגות. בהתייחסו לאירוע בעכו טען כי בד בבד עם האיסור שהטיל הממשל הצבאי על מיקונים טובי לנאום באספה של מק"י, הוא התיר לקיים אספת בחירות של מפא"י בהשתתפות אבא חושי. את הממשל הצבאי בנצרת הוא האשים בהפעלת "טרור נגד הקומוניסטים". "ידוע גם ידוע איזו מפלגה מארגנת את הכנופיות המחוללות את הטרור הזה, הוסיף ברמז גלוי למפא"י.³

נציגי מפ"ם בוועדת הבחירות תמכו בטענות של מק"י נגד הממשל הצבאי ואף הוסיפו טענות משלהם. יוסף בנקובר, איש אחדות העבודה מקיבוץ רמת הכובש, אמר שיחס האיפה ואיפה בין מיקונים לחושי, שבא לידי ביטוי בהתנהגות של הממשל הצבאי בעכו, הוא לא רק "פגיעה בדמוקרטיה ברחוב הערבי", אלא "שאלה פוליטית הנוגעת לטוהר הבחירות" בכללותו; ולוי קנטור אמר שלפעילי מפא"י בשטחי הממשל הצבאי ניתנות "כל אפשרויות התעמולה" הנשללות ממק"י וממפ"ם. לקראת סוף הישיבה דחתה הוועדה את הצעת מק"י כי ועדת הבחירות תקבל החלטה מפורשת בזכות קיומן של אספות בחירות בשטחי הממשל הצבאי; חברי מפא"י הצביעו פה אחד נגד ההצעה. יו"ר הוועדה, שופט בית המשפט העליון מנחם דונקלבלום, הודיע כי יעביר את התלונות של מק"י ומפ"ם לבירור במשרדי הפנים והביטחון, אך האיסור לקיים אספות נותר על כנו עד סופה של מערכת הבחירות.

למרות התערבותו הגלויה לעין של הממשל הצבאי במערכת הבחירות, עצם קיומו לא היה שנוי במחלוקת בין המפלגות שהתמודדו בה. בינואר 1949 עדיין נתפס הממשל הצבאי, גם בעיני מפ"ם ומק"י, כחלק לגיטימי של המערך השלטוני שהוקם במהלך המלחמה, ואף מפלגה לא דרשה לבטלו. קיומו לא הוזכר במצעי המפלגות וגם לא בתעמולתן. התערבותו בנושאים פוליטיים ומפלגתיים, שהחלה לבצבץ בגלוי ואף הגיעה כאמור אל שולחנה של ועדת הבחירות המרכזית, עדיין נתפסה, גם בעיני מק"י ומפ"ם, כחריגה בת תיקון מתפקידו העיקריים. ואכן, באותה ישיבה של ועדת הבחירות שבה התלונן על מניעת כניסתם של מיקונים וטובי לעכו, קרא נציג מק"י לוועדה לפנות אל "השלטונות הצבאיים על מנת להבהיר את המצב".⁴

בפרסומיה ובהכרזותיה התעלמה מק"י בעקביות מקיומו של הממשל הצבאי. בתחילת דצמבר 1948, למשל, הוכרז על איחוד בין מק"י ובין המפלגה הקומוניסטית

3 "ב"כ מק"י מתריע נגד הפגיעה בחופש הבחירה באזורים הערביים", קול העם, 17.1.1949, עמ' 4.

4 שם.

העברית, מפלגה זעירה וקצרת ימים שהוקמה כשנה קודם לכן. מקימיה, רובם צעירים בשנות העשרים לחייהם, היו בעלי נטיות קומוניסטיות וציוניות כאחד שהתקשו למצוא את מקומם בפק"פ.⁵ בסוף 1948, אחרי שהקמת המדינה הפכה את המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית למפלגה קומוניסטית ישראלית וגם הפיחה בה רוח של פטריוטיזם ישראלי כמו-ציוני, החליטו שתי המפלגות להתמזג ולהתמודד יחד בבחירות.

המזוג ביניהן, שגם הוא היה קצר ימים עד מאוד, התבסס על מסמך שעליו חתמו הוועדים המרכזיים של שתי המפלגות. הוא פירט אחת-עשרה מטרות – מדיניות, חברתיות וכלכליות – שעל קידומן התחייבה המפלגה המאוחדת להילחם. רק אחת מהן, השביעית על פי סדר הופעתן במסמך, עסקה באוכלוסייה הערבית בישראל ובזכויותיה. הממשל הצבאי לא הוזכר בה. המפלגה המאוחדת, נכתב בה, תילחם "להבטחת מלוא הזכויות הלאומיות למיעוט הערבי", "נגד כל מדיניות אנטי-דמוקרטית" ונגד כל "הפליה גזעית מצד ממשלת ישראל", כי מדיניות אנטי דמוקרטית ומפלה "מכתימה את מלחמת השחרור של ישראל".⁶ מנסחי המסמך לא סברו כנראה שהממשל הצבאי הוא בגדר מכשול בדרך להשגת המטרות הללו.

הממשל הצבאי לא הוזכר גם במצע הבחירות, המפורט הרבה יותר, שפרסמה מק"י כעבור שבועות אחדים. גם עליו עדיין שרתה אותה רוח של פטריוטיזם ישראלי כמו-ציוני. "משעבוד יצאנו לחרות. מדינת ישראל קמה", נכתב במבוא שלו, "במלחמת המוני-העם נגד האימפריאליזם האנגלו-אמריקאי. בעזרת העמים שוחרי-החופש ובראשם ברית-המועצות ומדינות הדמוקרטיה העממית". מדינת ישראל עומדת על פרשת דרכים, קבעו מנסחי המצע והצהירו כי מפלגתם תשאף להפוך את ישראל ל"רפובליקה עצמאית, דמוקרטית-עממית וחילונית".

אחרי המבוא כלל המצע שישה פרקים שכל אחד מהם פירט את הדרכים שבהן תפעל מק"י להשגת כל אחת ממטרותיה העיקריות. חמש המטרות הראשיות היו "עצמאות-אמת של מדינת ישראל", "שלום יציב" ("בעד סיוע להקמת מדינה ערבית, עצמאית ודמוקרטית, ידידותית למדינת ישראל, בחלק השני של הארץ"), "חופש העלייה, ארגונה וקליטתה" ("המפלגה הקומוניסטית הישראלית ארגנה את העלייה ממזרח אירופה בזמנים החמורים ביותר של המלחמה"), "משטר דמוקרטי-עממי" ("על ידי גיוס עזרה מהעם היהודי בעולם" ובאמצעות "הבטחת המקום ההגמוני של הפועל במדינה") וגם "האופי החילוני של מדינת ישראל" ("הפרדת הדת מהמדינה").

5 גיא, חלום ושבר, עמ' 165.

6 "הוקמה האחדות המלאה של המחנה הקומוניסטי", קול העם, 10.12.1948, עמ' 1.